

Julita Karwacka

Uwarunkowania przemian ustrojowo-prawnych i politycznych w Republice Białoruś : problemy teoretyczno-metodologiczne = Condition of the political system's transition in the Republic of Belarus : theoretical and methodological aspects

Doctrina. Studia społeczno-polityczne 9, 129-147

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Julita Karwacka

Uwarunkowania przemian ustrojowo-prawnych i politycznych w Republice Białoruś. Problemy teoretyczno-metodologiczne

Conditions of the political system's transition in the Republic of Belarus. Theoretical and methodological aspects

Streszczenie

Republika Białoruś jest ostatnim państwem autorytarnym w Europie, którego poziom przemian ustrojowo-prawnych można określić jako autorytaryzm skonsolidowany. W przypadku Białorusi, która po w 1991 roku претенdowała do grona państw demokratycznych, a po 1995 zmieniła kurs w kierunku autorytaryzmu. Istotne jest zatem z punktu teorii, jak i praktyki politycznej ocena uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, które oddziałują na charakter państwa. Ważny aspekt stanowi określenie warunków, które pozwolą na wyjście z autorytaryzmu skonsolidowanego w kierunku demokratyzacji państwa.

Na kształt i zakres przemian ustrojowo-prawnych i politycznych wpływają nie tylko elity polityczne czy społeczeństwo, choć one są dominujące, ale także historia, religia, kultura polityczna, system aksjologiczny, będący w znacznym stopniu kontynuacją systemu sowieckiego. Bardzo znaczące w przypadku Białorusi są uwarunkowania kształtowania się autorytaryzmu na poziomie normatywnym i funkcjonalnym. Brak uwarunkowań do powstania aktywnego społeczeństwa obywatelskiego uniemożliwia, na obecnym etapie rozwoju przemian ustrojowo-prawnych, tworzenie i budowanie demokratyzacji, która zgodnie z duchem III fali powinna zakotwiczyć się w Białorusi już po rozpadzie systemu bipolarnego.

Summary

The Republic of Belarus is an authoritarian country in Europe, which level of the political system's transition is defined as consolidated authoritarianism. Belarus claimed it was a democratic state after 1991, but in 1995 changed its course towards authoritarianism. From the theoretical aspect, as well as political practice, it is important to assess the internal and external political conditions affecting the multifaceted nature of the state. It is also important to establish the conditions allowing the state's transition from consolidated authoritarianism to democracy.

The direction and extent of the political system's transition is influenced not only by political elite or society, although they play a dominant role, but al-

so by history, religion, political culture or axiomatic system, which in large is still a continuation of the Soviet system. Therefore in the case of Belarus, there is a need for analysis of the conditions shaping authoritarianism on the normative and functional levels. A lack of conditions conducive to the flourishing of civil society impedes the democratization building process, which in accordance with the third wave of democratization should have been anchored in Belarus after the collapse of the bipolar system.

Słowa kluczowe: Republika Białoruś, Federacja Rosyjska, demokracja, demokracja dojrziała, autorytaryzm, demokratyzacja, przemiany systemowe, uwarunkowania ustrojowo-prawne i polityczne.

Key words: The Republic of Belarus, the Russian Federation, democracy, mature democracy, authoritarianism, democratization, systemic changes, political system's conditions.

Republika Białoruś sytuuje się między Zachodem, w którym dominują demokratyczne zasady ustrojowe, a Wschodem, który cechuje autorytaryzm, przynajmniej w jego rozwoju państwa, bez uwzględnienia poparcia dla tego kierunku, zarówno przez elity polityczne, jak i znaczną część społeczeństwa. Istotny czynnik w procesie kształtowania zasad ustrojowych stanowi również środowisko międzynarodowe, które może sprzyjać danym rozwiązaniom ustrojowym lub może wywierać na nie negatywny wpływ. Republika Białoruś jest zatem pod ciągłym „naciskiem” owego środowiska międzynarodowego, które odzwierciedla system aksjologiczny zarówno państw Zachodu, jak i państw Wschodu. Jeśli zatem cofniemy się do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, to należy przyznać, że zarówno część elit politycznych oraz znaczna część społeczeństwa, sprzyjały rozwiązaniom ustrojowo-prawnym o charakterze demokratycznym. Warto przypomnieć, że 27 lipca 1990 r. Rada Najwyższa Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjęła Deklarację o suwerenności państwowej BSRR. Proklamowano w niej pełną suwerenność państwową Białoruskiej SRR, zwierzchność, samodzielność oraz pełnię władzy Republiki w granicach jej terytorium, prawomocność jej przepisów, niezależność republiki w stosunkach zewnętrznych. Deklaracja kwestionowała istnienie ZSRR jako państwa związkowego. Zadeklarowano budowę państwa prawa. Zapowiedziano podział władzy państwowej na ustawodawczą, wykonawczą, sądowniczą¹. Oceniając okres kształtowania się ustroju politycznego Republiki Białoruś w latach 1990–1994 należy zwrócić uwagę na dwa zjawiska:

- o pomimo braku tradycji demokratycznych, zbudowano solidne fundamenty nowego ustroju, w którym trójpodział władzy, jak i inne zasady ustrojowe przyjęte w Konstytucji z 25 marca 1994 roku, były zapowiedzią powstania Republiki Białorusi, wzorowanej na doświadczeniach Zachodu,

¹ Szerzej zob.: J. Zaleśny, *System Konstytucyjny Białorusi*, Warszawa 2011, s. 9.

- o przyjęte w Konstytucji z 1994 roku rozwiązania dotyczące wyboru prezydenta (wybory powszechne) oraz jego szerokie kompetencje w stosunku do rządu, przesądziły wkrótce o rezygnacji z systemu parlamentarno-gabinetowego na rzecz prezydencko parlamentarnego². Przyjęcie systemu prezydencko-parlamentarnego miało dominujący wpływ na rezygnację z kierunku przemian demokratycznych na rzecz rozwiązań autorytarnych. W teorii systemów politycznych istotne miejsce zajmuje rozróżnienie między dwoma typami systemów demokratycznych: prezydenckim i parlamentarno-gabinetowym.

Oba te systemy występują we współczesnych demokracjach i o żadnym z nich nie można powiedzieć, by był bardziej demokratyczny. Różnią się one sposobem organizacji najwyższych władz państwowych. Różnica ta może mieć wpływ na trwałość demokracji, ale sam wybór prezydenckiego lub parlamentarno-gabinetowego modelu konstytucyjnego nie przesądza o tym, czy państwo rządzi się prawami demokracji³. Należy jednak zauważyć, że większość wybitnych politologów, zajmujących się problematyką badań porównawczych nad procesami powstawania i konsolidacji systemów demokratycznych, podziela pogląd o większej przydatności modelu parlamentarno-gabinetowego w warunkach nowych demokracji. Znamca francuskiego systemu politycznego Ezra Suleiman podkreślił, że jego mieszany charakter powoduje, iż lepiej nadaje się on do imitacji w nowych demokracjach niż czysty system prezydencki⁴. Innego zdania był Matthew Shugart, który za najgroźniejszy dla demokracji uznał mieszany system prezydencko-parlamentarny, istniejący jego zdaniem w Rosji i na Ukrainie, gdyż zawiera on silne załączki kryzysu konstytucyjnego⁵. Jeśli zatem uznamy, że system prezydencko-parlamentarny może posiadać w swoim założeniu silne załączki kryzysu konstytucyjnego, to określenie przyczyn autorytarnej drogi rozwoju Białorusi, nie powinno nastęrczać problemu. Jednak takie uproszczenie problemu nie może być w pełni obiektywne i metodologicznie uzasadnione. Aby autorytatywnie ocenić proces kształtowania się ustroju prawno-politycznego na Białorusi należy odnieść się do podstawowych determinantów określających autorytaryzm i demokrację.

² Por.: J. Tymanowski, *Sąsiedzkie państwa wschodnie w polskiej polityce bezpieczeństwa*, Toruń 2009, s. 160.

³ Zob.: J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006, s. 121.

⁴ E. Sulejman, *Presidentialism and Political Stability in France* [w:] J. J. Linz, A. Valenzuela (red.), *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*, Baltimore/London 1994, s. 137-162.

⁵ M.S. Shugart, *Of Presidents and Parliaments*. "East European Constitutional Review", 1993, s. 30-31.

1. Teoretyczne i metodologiczne uwarunkowania kształtowania się autorytaryzmu i demokracji

Cechę autorytaryzmu stanowi ograniczanie pluralizmu ideologicznego, ale i politycznego. Odnosząc się do bardzo ogólnego poglądu tego reżimu można założyć, że autorytarny system polityczny znajduje się między totalitaryzmem a demokracją. W sferze normatywno-konstytucjonalnej może odwoływać się nawet do demokratycznych zasad ustrojowych takich, jak: republikańska forma rządów, demokratyczne państwo prawa, zwierzchnictwo narodu, podział władzy, samorządność, pluralizm polityczny i świeckość państwa. W sferze funkcjonalnej zasady ustrojowe (konstytucyjne) realizowane są jednak w drodze rozwiązań niedemokratycznych, które cechują ograniczoność w praktyce politycznej. Ograniczanie swobody politycznej, brak alternatywnych programów rozwoju państwa, w sposób znaczący ogranicza także możliwości rozwoju systemu gospodarczego. Można zatem założyć, że systemy autorytarne to

[...] systemy polityczne o ograniczonym, zwolnionym z odpowiedzialności przed społeczeństwem pluralizmie politycznym, pozbawione dopracowanej wiodącej ideologii, ale z wyraźnymi cechami mentalnymi, wolne od ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, i takie, w których przywódca lub niekiedy mała grupa przywódcza dysponuje władzą o słabo określonych, formalnych granicach, które jednakże w istocie łatwo przewidzieć⁶.

Definicja ta odzwierciedla reżimy demokratyczne, jak i niedemokratyczne. Zakłada jasne rozgraniczenie między dwoma różnymi reżimami. Istota autorytaryzmu ma różne poziomy wolności i jej ograniczeń. Jednak najbardziej wyróżniającą cechą tych reżimów (demokracja – autorytaryzm) stanowi element pluralizmu. Istnieją reżimy autorytarne, w których pluralizm określa się jako możliwy i wskazany w rozwoju państwa. Są także i takie reżimy, w których istnieją instytucjonalne ograniczenia pluralizmu. W literaturze politologicznej możemy odnaleźć szereg sposobów konstruowania typologii tych systemów. Almond i Powell dokonują podziału na systemy autorytarne i konserwatywne, modernizujące i wstępnie zmobilizowane⁷. Z kolei A. Antoszewski charakteryzuje autorytaryzm jako: nieskonsolidowany, skonsolidowany⁸. W obu formach występują jednak charakterystyczne cechy wspólne: wysoki poziom koncentracji władzy (najczęściej, choć nie tylko, w rękach jednostki), brak rywalizacyjnego systemu partyjnego oznaczającego dominację jednej

⁶ Zob.: J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm* [w:] J. Szczupaczyński (wyb. i oprac.) *Władza i Społeczeństwo*, Warszawa 1995, s. 310.

⁷ G. A. Almond, G. Bingham Powell JR, *Comparative Politics: A Development Approach*, Boston 1996.

⁸ A. Antoszewski, *Demokracje i autorytaryzm we współczesnym świecie* [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.) *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001, s. 39–45.

partii, skanalizowanie aktywności politycznej obywateli w ramach partii dominującej, autonomia aparatu represji (zwłaszcza tajnej policji, tropiących rzeczywistych bądź wymaganych wrogów ustroju) oraz nagminne i nierzadko drastyczne praktyki łamania praw człowieka. Charakterystycznym i dobrze widocznym na zewnątrz przejawem autorytaryzmu stanowi pozbawienie politycznego znaczenia instytucji parlamentu, który staje się ciałem legitymizującym decyzje podjęte poza nim⁹. Za F. Ryszką należy przytoczyć charakterystyczną definicję E. Noltego z 1962 r., utożsamiającą autorytaryzm z każdą formą ustrojową, „w której przyznaje się wyższą pozycję innemu składnikowi władzy naczelnej niż parlament”¹⁰.

Odnosząc się do autorytaryzmu nieskonsolidowanego należy zauważyć, że system ten stwarza możliwość ekspresji niezadowolenia społecznego i umożliwia zmiany reguł politycznej gry. Autorytaryzm nieskonsolidowany umożliwia powstanie ograniczonej opozycji, choć założenia instytucjonalne nie sprzyjają jawnie takim rozwiązaniom. Można zatem założyć, że autorytaryzm nieskonsolidowany należy definiować jako proces odchodzenia od rozwiązań totalitarnych w kierunku rozwiązań demokratycznych, zachowując przy tym stabilność i przewidywalność. Możliwość istnienia ograniczonej opozycji stwarza gwarancję możliwości rozwoju państwa oraz poszukiwania optymalnych rozwiązań ustrojowych. Klasycznym przykładem będą tu frankistowska Hiszpania od połowy lat 60. XX wieku, Portugalia z okresu „wiosny politycznej” i Polska w latach 1980-1981 oraz po 1986 roku i ZSRR od momentu objęcia funkcji sekretarza generalnego KPZR przez Michaiła Gorbaczowa. Przeciwnieństwem autorytaryzmu nie skonsolidowanego jest autorytaryzm skonsolidowany, który oznacza wzajemne dostosowanie wszystkich elementów reżimu politycznego: wartości i norm odnoszących się do uzyskania i sprawowania władzy z rozwiązaniami instytucjonalno-proceduralnymi i zachowaniami politycznymi. Aksjologiczna podstawa autorytaryzmu polega na negacji wartości oraz instytucji demokracji liberalnej: konieczność przestrzegania praw politycznych i wolności obywatelskich, podziału władzy oraz ograniczenia jej arbitralności, rządów prawa, uznania autonomicznej wobec państwa (lecz nie prywatnej) sfery społeczeństwa obywatelskiego, pluralizmu kulturowego i politycznego oraz nieskrepowanej, zinstytucjonalizowanej rywalizacji politycznej¹¹. Z kolei przeciwieństwem autorytaryzmu stanowi demokracja, która we współczesnym świecie to jedno z najważniejszych pojęć używanych w polityce. Liczne dyskusje i spory, toczone między zwolennikami demokracji, jak i jego przeciwnikami dotyczą najczęściej założeń ustrojowo-prawnych i politycznych państw, albo sposobu rządzenia. To zagadnienie wymaga oddzielnego potraktowania. W niniejszym artykule pokusimy się za-

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

tem tylko o kilka lakonicznych uwag, odsyłając do znakomitego tekstu Giovanniego Sartoriego, amerykańskiego politologa włoskiego pochodzenia, zatytułowanego *Teoria demokracji*. Na użytek niniejszego tekstu zajmiemy się dwiema formułami demokracji – proceduralną i substancjalną (materialną). Pierwsza kładzie nacisk na procedury, reguły, które sprawiają, że dochodzi do konkurencji o przywództwo w ramach wolnych wyborów. Głosy oddane w wyborach ustalają regułę, że ster rządów trzeba przekazać tym, którzy dysponują większym poparciem niż inne grupy przywódcze.

Jest to układ instytucjonalny, w ramach którego podejmowane są decyzje polityczne, a który nadaje jednostkom władcze prerogatywy w drodze współzawodnictwa o głosy obywateli¹².

Demokracja zostaje zatem sprowadzona do metody i jako taka jest wynikiem konkurencji elit. Nie zastanawiamy się wtedy nad „treścią” demokracji, najważniejsze są warunki zewnętrzne, które sprawiają, że demokracja się urzeczywistnia jako *modus procedenti*. Wydobyta zostaje empiryczna strona demokracji. Podobnie traktują ją Schmitter i Karl w tekście *What Democracy Is... and Is Not* z 1991 r. jako pewien nieustający proces.

Współczesna demokracja polityczna to ustrój, gdzie sprawujący władzę odpowiedzialni są na forum publicznym przed obywatelami, którzy działają za pośrednictwem obieralnych przedstawicieli, współzawodniczących i współpracujących zarażem ze sobą¹³.

Z powyższego wynika, że istota demokracji to przede wszystkim dialog elit politycznych ze społeczeństwem, których zasady zostały określone na przykład w konstytucji, i obie strony angażują się nieustannie na rozwiązywaniu wspólnego dobra, jakim jest stabilność, bezpieczeństwo i rozwój państwa. Dokonując podziału demokratycznych rozwiązań ustrojowych koncentrujemy się najczęściej na tych, w których przeprowadza się cykliczne i regularne wybory parlamentarne. Jednak takie wybory odbywają się również w systemach autorytarnych. A zatem co różni demokrację od autorytaryzmu w procesie rozwiązań ustrojowo-prawnych i politycznych? „Trzecia fala” demokratyzacji, a zwłaszcza ten jej etap, którego rozpoczęciem jest „Jesień Narodów” w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 roku, uzmysłowiła konieczność wyjścia poza tradycyjne kategorie pojęciowe służące badaczom ustrojów politycznych okresu zimnej wojny. Mnogość form politycznych wyrosłych z rozpadu dawnych autorytaryzmów narzuca pytanie, czy nadal możliwe jest utrzymanie ścisłej demarkacji pomiędzy demokracją a autorytaryzmem, tak jak wyobrażał to sobie z górą pół wieku temu J. Schumpeter? Czy fakt odbywania rywalizacyjnych wyborów stanowi jedyne i wystarczające kryterium, które pozwala na precyzyjne oddzielenie dwóch światów ustrojowych (z tego punktu widzenia pod

¹² Por. T. Żyro, *Wstęp do politologii*, Warszawa 2004, s. 205.

¹³ *Ibidem*.

koniec XX wieku Stany Zjednoczone nie różnią się niczym od Rosji). Czy istnieje pomiędzy nimi „szara strefa”, w której umieścić należy państwa przechodzące od autorytaryzmu do demokracji (lub odwrotnie)? Czy nie należy brać pod uwagę także i tego, co dzieje się pomiędzy wyborami? Rozstrzygnięcie tak sformułowanych dylematów może mieć istotny wpływ na konstruowanie nowych typologii i klasyfikacji współczesnych ustrojów politycznych¹⁴.

Odpowiadając na powyższe pytania należy zauważyć, że odbywanie rywalizacyjnych wyborów stanowi kryterium podstawowe w procesie kształtowania ustroju demokratycznego. Istotne jest przede wszystkim to, co się dzieje między wyborami. Warto, w tym miejscu, odwołać się do *Umowy społecznej*. Już Foucault w swoich wykładach z lat 1977-1978, *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, wykazał, że celem Rousseau było właśnie pogodzenie terminologii prawno-konstytucyjnej ze „sztuką rządzenia”¹⁵. Demokracja we współczesnym rozumieniu to władza zdobywana przez wybory, zdolność podejmowania decyzji z zasadą większości, zasadą „większej liczby”. Owa praktyka polityczna, dialog a właściwie proces kształtowania kultury politycznej, w której uczestniczą elity i społeczeństwo, stanowią istotę demokracji. Ustrój prawno-polityczny oparty o reguły demokracji potrafi, skuteczniej od ustroju autorytarnego, reagować na zagrożenia wewnątrz systemu politycznego, jak i te, które generuje środowisko międzynarodowe. Spotkać jednak możemy i takie interpretacji współczesnej demokracji, które negują jej pozytywną rolę w rozwoju państwa oraz społeczeństwa. Zdaniem Jean-Luc Nancy „demokracja” stała się modelowym przykładem słowa bez znaczenia. Coraz częściej określa się tym słowem każdą uczciwą politykę oraz uznaje się demokrację za jedyny sposób zapewnienia dobra powszechnego. Tym samym zaś zanika i rozwiewa się jej problematyczny charakter, unicestwione zostają wszelkie możliwości podważania jej oraz zakwestionowania. Toczy się jeszcze tylko kilka mało istotnych dyskusji na temat różnic między poszczególnymi systemami demokratycznymi oraz między różnymi rodzajami wrażliwości demokratycznej. Słowo „demokracja” znaczy więc właściwie wszystko – politykę, etykę, prawo, cywilizację – i w związku z tym – nie znaczy nic¹⁶. Uwzględniając pytanie dotyczące „szarej strefy”, w której umieścić należy państwa przechodzące od autorytaryzmu do demokracji (i odwrotnie) należy zauważyć, że jest to bardzo trudny proces dla rozwoju demokracji. Analizę przejścia do demokracji dokonuje się na dwóch zasadniczych poziomach. Pierwszy z nich można nazwać poziomem instytucjonalnym. Obejmuje on problematykę procesów reformy systemu politycznego i ekonomicznego, przeobrażeń strukturalnych, a także kwestię głębokości, zasięgu,

¹⁴ A. Antoszewski, *Systemy polityczne...*, s. 17.

¹⁵ Por.: G. Agamben, A. Badiou, D. Bensaid, *Co dalej z demokracją*, Warszawa 2012, s. 10-13.

¹⁶ J. L. Nancy, *Skończoność i nieskończoność demokracji* [w:] G. Agamben, A. Badiou, D. Bensaid, *Co dalej...*, s. 83.

tempa i sposobu realizacji zmian. Na poziomie społecznym przejście do demokracji dotyczy natomiast procesów przeobrażeń społecznych, mentalnościowych i psychologicznych, uruchomionych przez zmiany instytucjonalne. Obejmują one swym zasięgiem zarówno rządzących, tj. elity polityczne, jak i rządzonych, tj. obywateli. Obie strony zmuszone są do zaadaptowania nowych wartości politycznych oraz funkcjonowania w zmieniających się warunkach polityczno-ekonomicznych¹⁷.

Według L. Morlino demokracja to okres pośredni między ustrojem niedemokratycznym a utrwalaniem demokracji. Jest to okres instytucjonalnych fluktuacji i niepewności, w czasie którego następuje konfrontacja interesów, programów i politycznych strategii różnych aktorów, poszukujących swego miejsca na ruchomej scenie politycznej¹⁸. Wspomniany L. Morlino uważa, że charakterystyczne dla okresu przejścia do demokracji są:

- 1) ograniczona demokracja – występuje wówczas, gdy układ polityczny ogranicza udział niektórych sił politycznych w grze politycznej, np. kiedy jakaś partia jest zdelegalizowana,
- 2) instytucjonalna hybryda – charakteryzuje się pewną zmianą i otwartością systemu autorytarnego, ale elity i instytucje podstawowe nie zmieniają się,
- 3) liberalizacja – czyli proces stopniowego koncesjonowania praw i uprawnień, zastrzeżonych uprzednio tylko dla elity autorytarnej, które dzięki tym prawom i uprawnieniom mogą kontrolować społeczeństwo,
- 4) demokratyzacja – mogąca być alternatywą lub następstwem liberalizacji – wyraża się w rzeczywistym uznaniu praw politycznych i obywatelskich, które są podstawą transformacji systemu politycznego i rekonstrukcji społeczeństwa obywatelskiego¹⁹.

Okoliczności przejścia od autorytaryzmu do demokracji nie są warunkiem utrwalenia ustroju demokratycznego. Zdarzyć się może, że na jednym z jego etapów może nastąpić przerwanie procesów demokratycznych i powrót do systemu niedemokratycznego. Taka sytuacja miała miejsce na Białorusi po 1996 roku, kiedy okazało się, że zarówno elity polityczne, jak i znaczna część społeczeństwa nie są jeszcze gotowe do wyzwań związanych z demokracją. Proces demokratyzacji a później demokracji wymaga nie tyle odwagi w podążaniu do czegoś co stanowi na danym etapie wielką niewiadomą. Tak było również w Rosji na początku lat 90-tych XX wieku. Proces kształtowania demokracji związany jest przede wszystkim z aktywną postawą elit i społeczeństwa,

¹⁷ A. Antoszewski, *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 1997, s. 13.

¹⁸ *Ibidem*, s. 12.

¹⁹ L. Morlino, *Democratic Establishments: A Dimensional Analysis [w:] Comparing New Democracies. Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and Southern Cone*, E. Baloyra (ed.), London 1987, s. 53-54.

które chcą uczestniczyć w przebudowie państwa w charakterze podmiotów, a nie przedmiotów. Istnieje jednak zawsze możliwość powrotu do przemian demokratycznych, które pojawiają się z reguły w procesie liberalizacji systemu gospodarczego, jak i inicjatyw oddolnych, które mogą być wywołane z inspiracji elit rządzących, zainteresowanych świadomym udziałem swych obywateli w rządzeniu, albo owe inicjatywy mogą wynikać z kontestacji władzy wykonawczej.

W pytaniu dotyczącym brania pod uwagę tego, co dzieje się między elekcjami, należy uwzględnić przede wszystkim środki i instrumenty, które są wykorzystywane w toku rządów władzy i społeczeństwa. Warto przywołać w tym miejscu, Roberta Dahla, który przedstawił następującą powszechnie zaakceptowaną listę elementów stanowiących „proceduralne minimum” współczesnej demokracji politycznej (czy, jak on to ujmuje „poliarchii”):

- 1) kontrolę nad politycznymi decyzjami rządu konstytucja gwarantuje politykom pochodzącym z wyboru,
- 2) urzędy obieralne obsadzone są w ramach regularnych i uczciwie przeprowadzonych wyborów, w których z zasady niedopuszczalny jest przymus,
- 3) praktycznie wszyscy dorośli obywatele mogą brać udział w tego typu wyborach,
- 4) praktycznie wszystkim dorosłym przysługuje prawo kandydowania na obieralne urzędy,
- 5) obywatele mają prawo wypowiedzania się w szeroko rozumianych kwestiach politycznych bez groźby poniesienia za to surowych kar,
- 6) obywatele mają prawo szukania alternatywnych źródeł informacji, które faktycznie istnieją i są chronione przez prawo,
- 7) obywatele mają także prawo tworzenia względnie niezależnych stowarzyszeń czy organizacji, włącznie z niezależnymi partiami politycznymi i grupami interesu²⁰.

Wielu teoretyków uważa, iż powyższe kryteria ujmują istotę procedur demokratycznych. W zależności od etapu rozwoju demokracji (skonsolidowanej lub nieskonsolidowanej) staramy się dokonać analizy tego procesu odnosząc się do powyższych kryteriów. W każdym jednak przypadku teoretyk musi uwzględnić uwarunkowania wewnętrzne takie jak, tradycja demokracji w kulturze politycznej społeczeństwa, doświadczenia demokracji realizowane w procesie modernizacji państwa, czy poziom dojrzałości elit, jak i społeczeństwa do zmian. W przypadku Rosji, gdzie w pierwszych latach 90-tych XX wieku starano się wykorzystać doświadczenia Zachodu, a więc demokracji w procesie modernizacji, zakończyły się one porażką. Elity rosyjskie – jak i przeważająca część społeczeństwa – utożsamiają niestety demokrację z anarchią, korupcją, oligarchią i kryminalizacją wielu dziedzin życia. Odpowiedzią na te zagrożenia miała

²⁰ R. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1971, s. 34.

być koncepcja demokracji „sterowanej”, czyli odgórnie dawkowanej i ostatnio określanej jako demokracja suwerenna. W warunkach Rosji procesy demokratyzacji starano się narzucić odgórnie, co jak wskazuje praktyka polityczna, nie jest zabiegiem skutecznym. Tylko oddolne działania społeczeństwa, które znajdują akceptację, bądź wymuszają akceptację dialogu, prowadzą do procesu demokracji. Warto przypomnieć, że według Michaiła Gorbaczowa nowym ustrojem w Rosji, miał być bliżej niezdefiniowany humanistyczny komunizm, według Borysa Jelcyna niesprecyzowana dokładnie gospodarka rynkowa i demokracja. Z kolei po doświadczeniach ustrojowych Borysa Jelcyna jego następcą Władimir Putin wydaje się optować za demokracją sterowaną. Niezależnie od krytycznych ocen, jakie towarzyszyły przy ocenie tych projektów, przyznać wypada, że w każdym z tych projektów uwzględniano społeczeństwo jako aktywnego kreatora w systemie politycznym państwa. Demokracja na Zachodzie kształtowała się przez kilkaset lat, a pomimo to do dziś mamy często wątpliwości czy jest ona skutecznym instrumentem reagowania na problemy wewnętrzne i zewnętrzne, takie jak światowy kryzys finansowy, czy problemy związane z migracją, przestrzeganiem i poszanowaniem praw obywatelskich czy wreszcie marazmem partyjnym, który niejednokrotnie nie zawsze sprzyja szybkiemu reagowaniu na zagrożenia dla rozwoju państwa. Na Wschodzie z kolei przez wieki dominował system autorytarny lub totalitarny, w których jednostka i społeczeństwo były poddawane ciągłej presji władzy wykonawczej, czy presji ideologiczno-politycznej, jak było to w okresie systemu komunistycznego. Brak dialogu politycznego między władzą a społeczeństwem, nieobecność pluralizmu ideowego i politycznego, a przede wszystkim oczekiwana przez władzę poprawność polityczna ze strony społeczeństwa, uniemożliwiały rozwój społeczeństwa obywatelskiego, który jest warunkiem procesu demokracji. Wbrew temu, co się powszechnie sądzi, Marks nie lekcewał wcale wolności demokratycznych, kiedy nazwał je czysto formalnymi. Jako prawnik z wykształcenia, wiedział aż nazbyt dobrze, że formy wcale nie są puste i że charakteryzują się właściwą sobie skutecznością. Zwracał tylko uwagę na ich historyczne ograniczenia:

Emancypacja polityczna (w sferze praw obywatelskich) stanowi w każdym razie wielki postęp. Nie jest ona wprawdzie ostateczną formą ludzkiej emancypacji w ogóle, ale jest ostateczną formą ludzkiej emancypacji w obrębie dotychczasowego porządku świata²¹.

2. Przemiany ustrojowo-prawne i polityczne w Republice Białoruś

Zakres, jak i kierunek przemian ustrojowo-prawnych i politycznych Republiki Białoruś są istotne nie tylko dla samego państwa, elit i społeczeństwa białoruskiego, ale przede wszystkim dla bezpieczeństwa regionalnego. Autorytaryzm oznaczać może wybór rozwoju państwa poprzez integrację z Federacją

²¹ K. Marks, *W kwestii żydowskiej*, Warszawa 1960, s. 431.

Rosyjską. Z kolei opcja reform demokratycznych stwarza szansę na integrację z Zachodem, co byłoby zgodne z polską racją stanu w kwestii bezpieczeństwa regionalnego. Aktualnie ze względu na członkostwo w Unii Celnej, jak i w Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), Białoruś znajduje w trakcie integracji politycznej, gospodarczej i wojskowej z Rosją. Procesy przemian ustrojowo-politycznych, dokonujące się w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej rozwijały się najwolniej spośród radzieckich republik. Przyczyn należy upatrywać nie tylko w braku tożsamości narodowej czy braku tradycji państwowej, ale należy uwzględnić fakt, że w stosunku do pozostałych republik radzieckich, poziom życia mieszkańców BSRR w okresie ZSRR był wysoki. Na Białorusi, aparat partyjny i państwowy nie miał więc powodów, aby spieszyć z kapitulacją przed burzącymi „stary porządek” przemianami demokratycznymi, które najwcześniej odniosły sukces w krajach bałtyckich i w samej Rosji. Białoruski badacz W. Ułachowicz wyróżnił następujące orientacje ideowo-polityczne: 1) zwolenników integracji z Rosją, 2) zwolenników integracji z Zachodem, 3) zwolenników zrównoważonej polityki między Wschodem, a Zachodem²², które w istotny sposób determinowały kierunek przemian ustrojowo-politycznych państwa.

Pierwszy nurt był reprezentowany przede wszystkim przez Partię Komunistów Białorusi. W programie partii jest mowa o integracji Białorusi z Rosją i Ukrainą w ramach Państwa Związkowego. Zwolennikiem integracji Białorusi w strukturach WNP pozostawała Białoruska Partia Socjalno-Sportowa, a Komunistyczna Partia Białorusi popierając niepodległość kraju opowiadała się przeciwko NATO. Białoruska Partia Agrarna postulowała powołanie na bazie WNP konfederacji. Partia Republikańska optowała za reintegracją byłych republik radzieckich i powołaniem Ekonomicznego Związku państw WNP²³. Do drugiego nurtu możemy zaliczyć Zjednoczoną Partię Obywatelską, dla której członkostwo Białorusi w UE jest celem strategicznym. Przy tym politycy partii uważają, że Rosja powinna pozostać partnerem strategicznym. Konserwatywno-Chrześcijańska Partia (BFL) twierdziła, że Białoruś należy do kultury Zachodu, dlatego priorytet tej partii stanowi polityka europejska oraz członkostwo w NATO. Partia Białoruski Front Ludowy akcentowała członkostwo Białorusi w UE i NATO²⁴. W ramach trzeciego nurtu możemy wyodrębnić zwolenników neutralności: Białoruską Socjaldemokratyczną Partię „Hromada” i Białoruską Socjaldemokratyczną Partię „Ludowa Hromada”. Socjaldemokratyczna Partia Zgody Narodowej proponowała realizację koncepcji mostu między Wschodem

²² Zob.: W. Baluk, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa* [w:] B. J. Albin i W. Baluk (red.) *Białoruś. Europa Wschodnia – dekada transformacji*, Wrocław 2004, s. 275.

²³ Zob.: W. Baluk, *Geopolityczny wybór państw Europy Wschodniej* [w:] A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan (red.), *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, Warszawa 2011, s. 55.

²⁴ *Ibidem*.

a Zachodem. Z kolei Liberalno-Demokratyczna Partia deklarowała prowadzenie równoprawnych relacji ze wszystkimi sąsiadami, równoważąc wschodni i zachodni wektor białoruskiej polityki zagranicznej²⁵. Pierwsze lata 90-te XX wieku to okres poszukiwania i kształtowania się różnych rozwiązań ustrojowo-prawnych i politycznych w państwach Europy Wschodniej. Także w Republice Białoruś, zarówno znaczna część elit politycznych, jak i społeczeństwa opowiedziały się za ustrojem demokratycznym, czego dowodzi nowa konstytucja przyjęta w 1994 roku (a więc trzy lata wcześniej niż w Polsce), która weszła ona w życie 30 marca 1994 roku po jej uchwaleniu przez Radę Najwyższą w dniach od 15 lutego do 15 marca 1994²⁶. Konstytucja miała charakter demokratyczny oraz nie odbiegała od standardów europejskich w tej dziedzinie. Dokonując jej analizy Z. Winnicki uznał, że zawierała ona następujący katalog podstawowych zasad ustrojowo-politycznych:

- o zasadę suwerenności narodu,
- o formę unitarnej demokratycznej, socjalnej państwa prawa,
- o zasadę przedstawicielstwa jako polityczną reprezentację narodu,
- o poszanowanie godności człowieka oraz podstawowych praw i wolności obywatelskich,
- o klasyczny trójpodział władzy,
- o zasady swobody i równości działalności gospodarczej oraz ochronę różnych form własności,
- o wolność światopoglądowa w tym równość wszystkich wyznań i religii,
- o pięcioprzymiotnikowe zasady systemu wyborczego,
- o jednoizbowy parlament – Rada Najwyższa uosabiała władzę ustawodawczą, wykonawczą miał wykonywać prezydent republiki oraz gabinet ministrów,
- o niezależne sądy oraz organy kontroli państwowej: prokuratura, Sąd Konstytucyjny i Izba Kontroli Państwa²⁷.

Można zatem uznać, że okres 1990 -1994 to próba zbudowania demokracji, która pojawiła się na Białorusi w wyniku „Jesieni Ludów” po 1989 roku. Elity polityczne, jak i część społeczeństwa Białorusi uznały demokrację za skuteczny instrument budowania stabilności, bezpieczeństwa i rozwoju. Nie bez przyczyny, które pośrednio oddziaływały na kierunek i zakres przemian ustrojowo-politycznych Białorusi, były wydarzenia w Rosji. Tam także elity polityczne na czele z prezydentem Borysem Jelcynem zmierzały drogą demokratycznych przemian, zakładając, że skoro demokracja sprawdziła się na Za-

²⁵ M. Czudakow i in., *Polityczeskije partii. Bielarus' i sowriemiennyj mir*, Mińsk 2005, s. 210.

²⁶ Z. J. Winnicki, *Ustrój polityczno-administracyjny Republiki Białoruś – zarys problematyki* [w:] B. J. Albin, W. Baluk, *Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Białoruś*, Wrocław 2004, s. 17-18.

²⁷ *Ibidem*, s. 18.

chodzie, to w warunkach rosyjskich powinna również przynosić pożądane efekty polityczne i gospodarcze. Wkrótce kierunek okcydentalizmu, jak i wiara w demokrację zaczęły tracić na znaczeniu, zwłaszcza w sferze funkcjonalnej. Co zatem spowodowało, że na Białorusi po 1994 roku demokracja nie obroniła się i uległa rozwiązaniom autorytarnym, które w znaczący sposób zostały poparte nie tylko przez znaczną część elit politycznych, ale i społeczeństwo? Momentem przełomowym, który spowodował odejście od demokracji na rzecz rozwiązań autorytarnych było powołanie na urząd prezydenta Republiki Białoruś Aleksandra Łukaszenki, który od początku swej kadencji dążył do centralizacji władzy, dokonując zmian w najważniejszych strukturach politycznych, gospodarczych i siłowych państwa. Celem prezydenta Łukaszenki było zbudowanie stabilności i rozwoju państwa, które łączył z procesem integracji z Federacją Rosyjską. Spośród trzech orientacji ideowych – wymienionych przez W. Ułachowicza, a które stanowiły podstawę kształtowania kierunku rozwoju państwa najbardziej skuteczną okazała się orientacja pierwsza, opowiadająca się za integracją z Rosją. To ten kierunek rozwoju państwa wygenerował system aksjologiczny nawiązujący do tradycji autorytaryzmu, który w warunkach państwa Europy Wschodniej, ze względu na tradycję sprawowania władzy, okazał się najbardziej rozpowszechniony. Momentem znaczącym dla zmiany ustroju RB, były pierwsze demokratyczne wybory do Rady Najwyższej z 14 maja 1995 roku (ze względu na bardzo skomplikowaną procedurę wyborczą odbywały się od maja do grudnia), które połączono z referendum, w wyniku którego zrównano język rosyjski z białoruskim, opowiedziano się za ściślejszą integracją z Rosją oraz za poszerzeniem uprawnień prezydenta w stosunku do parlamentu²⁸.

Jeszcze większe znaczenie ustrojowe miały przepisy dekretu prezydenta Republiki „o niektórych środkach na rzecz zapewnienia stabilności i porządku prawnego w Republice Białoruś z 31 VIII 1995 roku. Na jego mocy zawieszono immunitet parlamentarny deputowanych, zawieszono działalność niezależnych związków zawodowych oraz upoważniono ministra sprawiedliwości i prokuraturę do „wzmocnienia nadzoru nad partiami politycznymi”²⁹. Kolejnym krokiem Białorusi w kierunku autorytaryzmu było zdymisjonowanie (z naruszeniem przepisów prawa) przewodniczącego Centralnej Komisji Wyborczej i rozpisanie referendum konstytucyjnego.

W wyniku konfliktu między prezydentem a parlamentem, Aleksander Łukaszenka rozpiął referendum konstytucyjne na 24 listopada 1996 roku, które zaakceptowało szerokie uprawnienia prezydenta, ograniczając tym samym rolę

²⁸ Zob.: B. Grylak, M. Michalczyk, *System polityczny Białorusi* [w:] W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.) *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005, s. 111.

²⁹ Z.J. Winnicki, *Ustrój polityczno-administracyjny Republiki Białoruś – zarys problematyki* [w:] B.J. Albin, W. Baluk, *Europa wschodnia...*, s. 19.

parlamentu. Można zatem uznać, że w 1996 roku zakończyła się demokratyczna transformacja ustrojowa na Białorusi, a rozpoczął się nowy ustrój autorytarny. Przemiany ustrojowe Republiki Białoruś po 1996 roku cechuje umacnianie się władzy autorytarnej, zniesienie mechanizmów demokratycznego państwa prawa, takich jak zasada trójpodziału władzy, zasada pluralizmu politycznego, a w konsekwencji ograniczanie praw politycznych i obywatelskich. Autorytarny styl rządzenia prezydenta przejął kontrolę nad wszystkimi dziedzinami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi państwa. Demokracja nie kształtuje się ani na poziomie instytucjonalnym, ani na poziomie społecznym. Ograniczona w swym obiektywizmie rola mediów, nad działalnością których czuwa na Białorusi Prokuratura i Państwowy Komitet ds. druku, ogranicza się w swej istocie do propagowania treści zgodnych z oczekiwaniem władzy. W przypadku naruszenia przez środki masowego przekazu „przepisów prawnych”, Państwowy Komitet ma prawo orzekania bez wyroku sądowego, a także może zwrócić się do sądu z wnioskiem o ich zamknięcie³⁰. Dużym uproszczeniem byłoby założenie, że odejście od demokracji na rzecz rozwiązań autorytarnych dokonało się tylko pod wpływem osoby prezydenta Aleksandra Łukaszenki. Chociaż prezydent Łukaszenka był i jest najważniejszym kreatorem umacniania autokracji w systemie politycznym RB, zasadniczą przyczyną odwrótu od demokracji było to, że zarówno elity polityczne, jak i społeczeństwo nie potrafiły, lub nie były w stanie wygenerować mechanizmów, które umacniałyby proces kształtowania się demokracji.

Warto, w tym miejscu, przywołać cytowanego już w tym tekście L. Marlino, który analizuje różne warianty kształtowania się procesów demokratyzacji/demokracji. Demokratyzacja, mogąca być alternatywą lub następstwem liberalizacji, wyraża się w rzeczywistym uznaniu praw politycznych i obywatelskich, które są podstawą transformacji systemu politycznego i rekonstrukcji społeczeństwa obywatelskiego³¹.

Powyzsze czynniki określają zakres i charakter procesów kształtowania się demokracji wskazują jedynie na pewne tendencje, zmierzające do celu. Procesy demokratyzacyjne są często tak skomplikowane, że trudno jednoznacznie wskazać granice między jego poszczególnymi etapami. Z reguły przyjmuje się za początek konsolidacji całkowity upadek instytucji starego porządku i akceptację pluralizmu politycznego. A Rodriguez Diaz wymienia trzy podstawowe cechy, które charakteryzują konsolidację demokracji. Nawiązuje on do: 1) przyjęcia nowych reguł gry i odmiennego postępowania przez elity polityczne i całe społeczeństwo, 2) powstania więzi między partiami politycznymi a innymi ak-

³⁰ Zob.: A. Bubko, *Polityka medialna* [w:] B. J. Albin, W. Baluk (red.) *Białoruś*, Wrocław 2004, s. 248.

³¹ L. Morlino, *Democratic Establishments: A Dimensional Analysis* [w:] *Comparing New Democracies. Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and Southern Cone*, E. Baloyra (ed.), London 1987.

torami politycznymi, które pomagają społeczeństwu zaakceptować nowe sposoby porozumiewania się między rządzącymi i rządzonymi, oraz 3) współzawodnictwie między poszczególnymi podmiotami politycznymi, które potwierdza, że elity akceptują takie wartości demokratyczne, jak konkurencja i walka o władzę³². W przypadku Białorusi, po rozpadzie ZSRR, trudno doszukać się przyjęcia nowych reguł gry. Powstała nowa sytuacja geopolityczna, ale elity polityczne pozostały te same. Wyraźny marazm polityczny po stronie społeczeństwa spowodował, że kreatorami zmian w zakresie ustrojowym były osoby związane z poprzednim niedemokratycznym reżimem. Ponadto Białoruś nie posiadała własnej tradycji państwowej. W konsekwencji nie mogła odwoływać się do historycznych źródeł własnego parlamentaryzmu. Niektórzy działacze wywodzący się ze środowisk opozycji antykomunistycznej nawiązują do rozwiązań ustrojowych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jednak brak jednoznacznej ukształtowanej tożsamości Białorusinów spowodował, że z biegiem czasu w kulturze politycznej zaczął dominować ponownie styl „sowiecki”, który bardziej preferował wartości autorytarne od demokratycznych. Nowe więzi, jakie pojawiały się między partiami politycznymi a innymi aktorami systemu politycznego, rywalizacja między poszczególnymi podmiotami politycznymi ograniczana była przez czynnik aksjologiczny ukształtowany w poprzednim systemie. W połowie lat 80. XX wieku zmianom demokratycznym zaczęła również towarzyszyć fala optymizmu co do przyszłości demokracji. Komunizm postrzegany był jako „wielkie niepowodzenie”. Inni autorzy twierdzili więcej: „wyczerpanie się możliwych alternatywnych systemów” oznaczało „nieskrępowane zwycięstwo gospodarczego i politycznego liberalizmu” „Demokracja wygrała!” – twierdził kolejny autor. W opinii trzeciego komentatora optymizm dotyczący demokracji „jest lepiej ugruntowany, niż pesymizm dominujący w 1975 roku”³³. Różnica poglądów na temat przyszłości demokracji pomiędzy połową lat 70. XX wieku i końcem lat 80. XX wieku była uderzająca. Takie zmiany opinii wśród specjalistów raz jeszcze postawiły pytania dotyczące podstawowych problemów relacji pomiędzy demokracją polityczną a rozwojem historycznym. Najistotniejsze problemy dotyczą zakresu i trwałości demokracji. Czy istnieje w istocie nieodwracalny, długofalowy i globalny trend do objęcia całego świata demokratycznym systemem politycznym? Czy może demokracja polityczna stanowi formę rządzenia ograniczoną, przy nielicznych wyjątkach, do niewielu bogatych i/lub zachodnich społeczeństw świata? Czy też może demokracja jest dla dużej liczby państw czymś przejściowym, formą rządów, która występuje na przemian z różnymi formami rządów autorytarnych?³⁴.

³² Por. B. Dobek-Ostrowska, *Procesy demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg* [w:] A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne...*, s. 14.

³³ F. Fukuyama, *The End of History?*, „The National Interest”, nr 16, lato 1989, s. 3.

³⁴ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 2009, s. 37.

Czy są to ważne problemy w przypadku Białorusi? Oceniając przemiany ustrojowo-prawne i polityczne na Białorusi należy zauważyć, że o ile w latach 1990-1995 istniały realne szanse na demokratyzację życia politycznego, o tyle po 1996 roku obserwujemy odwrót od demokracji na rzecz autorytaryzmu. W znaczącym stopniu zasadniczą przyczynę należy upatrywać właśnie w rozwoju świadomości historycznej Białorusinów. Warto przypomnieć, że już na początku lat 80-tych XIX wieku studiujący w Petersburgu Białorusini zorganizowali kilka grup o charakterze socjalistycznym i rewolucyjnym. Były to najczęściej białoruskie struktury w rosyjskim ruchu *narodowolców*. W latach 1881-1884 studenci petersburscy wydali kilka odezwo do mieszkańców Białorusi. Pisane one były w języku rosyjskim, lecz ich tytuły *Do białoruskiej młodzieży*, *Do białoruskiej inteligencji* – świadczyły o ewolucji poglądów narodowych w kręgu *zapadnorusów*. Autorzy tych publikacji, którzy podpisywali się „Szczerzy Białorusin” lub „Daniło Borowik”, przekonywali Białorusinów, że naród białoruski ma własne interesy, inne niż Rosjanie i Polacy, że Białoruś jako kraj ma własne elementy kulturowe, takie jak etnografia, język, mentalność. W odezwie *Do białoruskiej inteligencji*, rozpowszechnionej na Białorusi w końcu 1883 r., autorzy pisali, że naród, który niegdyś stracił elitę i nie poddał się ani polonizacji, ani rusyfikacji, zasługuje na to, aby stać się wolnym od obcych panów i monarchów. Jednak przyszłość Białorusini widzieli w demokratycznej Rosji, będącej federacją wielu narodowości³⁵. A zatem niewiele zmieniło się także po 1990 roku. Fala demokratyzacji dotarła co prawda na Białoruś, ale szybko opadła, nie znalazłszy podatnego gruntu w społeczeństwie. System aksjologiczny kształtowany przez kilkaset lat podpowiadał zarówno elitom politycznym, jak i znacznej części społeczeństwa, że rozwój państwa białoruskiego może dokonać się przede wszystkim poprzez integrację z Rosją, czego konsekwencją był Związek Białorusi i Rosji, idea Państwa Związkowego czy wreszcie Unia Celna. Czynnikiem historycznym w przypadku Białorusi był podstawowym wyznacznikiem w procesie kształtowania się ustroju prawno-politycznego. Może raczej ma zatem Samuel Huntington twierdząc, że demokracja zwycięża tylko w krajach bogatych, które cechuje wysoki poziom kultury politycznej. Tam łatwiej o autentyczny dialog na płaszczyźnie władza – społeczeństwo, który jest najistotniejszym determinantem rozwoju państwa i kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. A być może demokracja jest przejściową formą rządów, po której znów powraca autorytaryzm? Jedno nie ulega wątpliwości, że po 2008 roku, w którym rozpoczął się światowy kryzys, demokracja nie jest już taką siłą przyciągania, jak przedtem. Sukcesy gospodarcze Chin, które zaczynają dominować w gospodarce światowej, stają się w pewnym sensie wzorcem w rozwiązaniach ustrojowo-politycznych i gospodarczych. Nie bez znaczenia na procesy przemian ustrojowo-prawnych i politycznych na Białorusi wpływa skuteczna modernizacja

³⁵ E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 1999, s. 14-15.

Rosji, w której dominuje demokracja suwerenna czy sterowana, jak przekonują czołowi liderzy tego państwa. Najbardziej ogólnie można by zatem stwierdzić, że zarówno czynnik wewnętrzny, czyli autorytarny kierunek rozwoju państwa, jak i wpływ środowiska międzynarodowego, w którym sąsiadka Rosja składa korzystne propozycje współpracy poprzez Unię Celną, w znaczącym stopniu sprzyjają umacnianiu autorytaryzmu na Białorusi. Czy istnieje zatem możliwość, aby na Białorusi ponownie powróciła fala demokracji? I jakie warunki muszą zaistnieć, by procesy demokracji nabrały realnych kształtów? Wydaje się, że w każdym procesach ustrojowo-prawnych i politycznych znaczącą rolę odgrywa:

- 1) Podłoże społeczno-kulturowe, które obejmuje strukturę społeczeństwa. Współczesna Białoruś to państwo unitarne, wielonarodowościowe, w którym Białorusini stanowią 77,4% ogółu ludności. Liczba ludności Białorusi wynosi 9 689 800 osób. Przytłaczająca większość ludności białoruskojęzycznej (85,5%) mieszka na wsi³⁶. Proces dojrzewiania tożsamości narodowej dokonuje się cały czas i nie wiadomo jak się zakończy. Jego stan ograniczany był obcą dominacją i brakiem stabilnej oświaty narodowej. W procesie narodowo-twórczym brakowało także białoruskiego Kościoła narodowego³⁷. Białorusini jako naród są pod wpływem kultury rosyjskiej, która także obecnie wywiera dominujący wpływ na białoruskie elity polityczne, jak i społeczeństwo. Trudno więc owym elitom politycznym budować przyszłość narodu bez uwzględnienia czynnika historycznego. W świadomości Białorusinów również nie ma mitów narodowych, brakuje wielkich bohaterów i dowódców, symboli i kodów kulturowych niezbędnych w procesie kształtowania tożsamości narodowej³⁸. Inny element podłoża społeczno-kulturowego stanowi tradycja rozwiązywania konfliktów, wspierana przez dominujący typ kultury politycznej oraz aspiracji i lojalności politycznych. Analiza tej warstwy systemu politycznego Białorusi pozwoli odpowiedzieć na pytanie, w jakim kierunku możliwy jest rozwój państwa: autorytarny czy demokratyczny;
- 2) Warstwę drugą stanowi układ instytucjonalny, który obejmuje ramy organizacyjne zachowań politycznych. Tworzy je całokształt norm wyznaczających strukturę i działanie instytucji funkcjonujących w obszarze władzy publicznej. Do norm tych zaliczamy zasady ustrojowe (jak np. podział lub jedność władzy) oraz większość norm konstytucyjnych regulujących sposób powoływania organów państwowych i relacje pomiędzy poszczególnymi ośrodkami władzy (np. pomiędzy legislatywą i egzekutywą). Układ instytucjonalny tworzą też normy charakteryzujące polityczną pozycję

³⁶ Zob.: P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002, s. 258.

³⁷ Zob.: H.Ch. Trepte, *Między Polską a Białorusią: problem „tutejszych” i „tutejszości”* [w:] R. Traba (red.) *Tematy polsko-białoruskie*, Olsztyn 2003, s. 96.

³⁸ *Ibidem*.

jednostek (prawa i wolności obywatelskie). Jest on przedmiotem szczególnego zainteresowania nauk prawnych. Pomiedzy układem instytucjonalnym a podłożem społeczno-kulturowym każdego systemu politycznego zachodzi sprzężenie zwrotne: typ konfliktów i podziałów społecznych determinuje kształt instytucji politycznych, których działanie może owe konflikty i podziały zaostrzyć bądź uśmierzyć³⁹;

- 3) Kolejna płaszczyzna to warstwa społeczna, w której dokonują się procesy przeobrażeń społecznych, mentalnościowych i psychologicznych, uruchomionych przez zmiany instytucjonalne. Istotne są tutaj relacje wśród elit politycznych i gospodarczych, które w swoim działaniu koncentrują się na osiągnięciu swoich korzyści, jakie niesie przynależność do danej grupy społecznej. Nie bez znaczenia dla kierunku rozwoju państwa pozostają relacje między samymi elitami a społeczeństwem, które zmuszone są do zaadoptowania lub odrzucenia nowych wartości politycznych w nowych warunkach polityczno-ekonomicznych. W reżimach demokratycznych owa relacja ukierunkowana została na poszukiwaniu optymalnych rozwiązań, gwarantujących rozwój państwa oraz instytucjonalne gwarancje dla wolności oraz praw obywatelskich. Natomiast w reżimach autorytarnych relacje elit politycznych i gospodarczych ze społeczeństwem mają charakter instrumentalny, a ich celem jest legitymizm porządku prawnego i politycznego;
- 4) Warstwa gospodarcza stanowi o stabilności lub jego braku systemu politycznego. Dlatego ten czynnik jest uważany za znaczący w procesie przeobrażeń ustrojowo-prawnych i politycznych.

Warto pamiętać, że kryzys ekonomiczny w krajach komunistycznych był bezpośrednią przyczyną upadku reżimów związanych z systemem nakazowo-rozdzielczym. Panująca w tych systemach ideologia blokowała przeprowadzenie reform ekonomicznych.

Odnosząc się do Białorusi należy zauważyć, że od początku 2007 roku władze zdecydowały się na poszukiwanie dodatkowych możliwości pozyskiwania środków finansowych i nowych bardziej oszczędnych technologii. Widząc konieczność przyciągnięcia inwestorów zagranicznych, podjęto szereg kroków liberalizacyjnych, mających poprawić klimat inwestycyjny Białorusi. Natomiast według międzynarodowych instytucji takich, jak Bank Światowy, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, przemiany gospodarcze na Białorusi są najmniejsze wśród transformujących się krajów. Można stwierdzić, że władze Białorusi starają się jak najdłużej zachować *status quo* i kontrolować gospodarkę. Rola, jaką odgrywa państwo w rozwoju gospodarki jest nadal olbrzymia – udział sektora publicznego w tworzeniu PKB wynosi obecnie ok. 70 proc., a system gospodarczy jest uznawany za

³⁹ Por.: A. Antoszewski, R. Herbut (red.) *Systemy polityczne...*, s. 46.

system „tłumiący wolność gospodarczą”. Białoruś w konfrontacji z wynikami innych państw przechodzących transformację, wykazuje istotne opóźnienie w reformowaniu gospodarki. W grupie 27 państw objętych badaniem, Białoruś zajmuje przedostatnią pozycję przy jednoczesnym wysokim poziomie ryzyka inwestycyjnego⁴⁰. Prognozując rozwój autorytaryzmu czy powrót demokracji na Białorusi należy uwzględnić nie tylko powyższe cztery czynniki, ale także wpływ środowiska międzynarodowego na zakres i charakter przemian politycznych i gospodarczych. W przypadku Białorusi problemem są nie tylko wewnętrzne uwarunkowania ustrojowe, ale przede wszystkim strategiczny cel integracji z Rosją. Białoruś posiada skromne zasoby surowców naturalnych, które przy obecnym ustroju ekonomicznym państwa w niewielkim stopniu umożliwiają prowadzenie samowystarczальной polityki gospodarczej. Dlatego integracja z Rosją poprzez Unię Celną będzie z jednej strony szansą na stabilność gospodarczą, ale z drugiej strony istnieje zagrożenie dla ograniczania jej suwerenności i rozwoju rozwiązań autorytarnych.

⁴⁰ M. Wróblewski, *Przemiany gospodarcze Białorusi* [w:] B.J. Albin, W. Baluk, (red.) *Białoruś...*, s. 149.